

Izvori devete knjige Dragišićeva djela *De natura angelica*¹

BRUNO ĆURKO

Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54
HR-10000 Zagreb
bcurko@ifzg.hr

Pregledni članak

Review article

Primljeno/ Recieved: 8. 10. 2012.

Prihvaćeno/Accepted: 12. 11. 2012.

Juraj Dragišić u završnoj, devetoj knjizi svojeg djela De natura angelica (Firenca, 1499, ff. o7v-q8r), u kontekstu svog angelološkog nauka, analizira neke od temeljnih pojmova iz filozofije prirode, osobito vječnost, vrijeme, mjesto i kretanje. U tim se analizama Dragišić najčešće poziva na Aristotela, čak 29 puta, od toga se najviše poziva na Aristotelovu Fiziku. Uz to, Dragišić spominje arapske komentatore Aristotela: Averroesa dvaput, od toga jednom njegove Komentare treće knjige Fizike, i jednom Avicennu. Od teoloških izvora najčešći je sv. Augustin koji je spomenut deset puta. Dragišić sedam puta upućuje na njegovo djelo De genesi ad litteram libri duodecim, a jednom na dvanaestu knjigu njegovih Ispovijesti. Tri puta Dragišić izrijeком upozorava na misli naučavane in Parisino gymnasio. Pritom su spomenuti sljedeći istaknuti skolastičari: trojica profesora Pariškoga sveučilišta, Henrik iz Ghenta (Doctor Solemnis), Egidije iz Rima (Doctor Fundatissimus) i Godfred iz Fontainesa (Doctor Venerandus) te pariški student i profesor na talijanskim sveučilištima Grgur iz Riminija (Doctor Acutus).

Ključne riječi: Juraj Dragišić, *De natura angelica*, Aristotel, sv. Toma Akvinski, mjesto, vrijeme

1. Uvod

Juraj Dragišić (oko 1445-1520), hrvatski filozof i franjevac jedan je od najznačajnijih hrvatskih mislitelja s kraja petnaestog i početka šesnaestog stoljeća. Među njegovim teološkim djelima, kako s pravom tvrdi Erna Banić-Pajnić, najznačajnije je *De naturae coelestium spiritum quos angelos vocamus* ili kraće *De natura angelica*.² O samom nastanku ovog djela Ivica Martinović kaže: »Dragišić je za petogodišnjeg prognaništva u Dubrov-

niku (1496.-1500.) glavninu svojih književnih napora usmjerio na dva ranije započeta projekta. Prigoda da na devet javnih nastupa od 1. svibnja do 8. srpnja 1498. u dubrovačkoj prvostolnici izlaže nauku o anđelima potaknula ga je na temeljitu preradbu rukopisa *De natura angelica*. Svaki je nastup s popratnim javnim razgovorom kasnije uobličio u zasebnu knjigu i tako je nastalo devet knjiga, devet dijaloga u kojima sudjeluju 33 mlada dubrovačka plemića, predstavnici svih vlastelinskih rodova ranorenesansnog Dubrovnika.«³

U devetoj knjizi *De natura angelica* Dragišić raspravlja o tipično angelološkim pitanjima. Raspravlja tako Dragišić o mjeri anđela, o mjestu anđela, o odnosu anđela i mjesta. Kako bi ar-

1 Izlaganje »Izvori devete knjige Dragišićeva djela *De natura angelica*« održao sam 28. rujna 2007. godine na 14. simpoziju »Frane Petrić i renesansne filozofske tradicije« koji se održao u sklopu kulturno-znanstveni manifestacije *Dani Frane Petrića*.

2 Više o samoj knjizi vidi u članku Erne Banić-Pajnić, »Croatian Philosophers II: – Georgius Benignus de Salviatis (ca. 1445-1520)«, *Prologomena: časopis za filozofiju* 3 (2 / 2004.), pp. 192-193.

3 Ivica Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011), p. 21.

gumentirano raspravljao o navedenim temama, Dragišić najprije ispituje neke temeljne pojmove iz filozofije prirode kao što su mjesto, vrijeme, vječnost, beskonačnost... Definirajući te osnovne pojmove Dragišić je omogućio daljnje razlaganje i objašnjenja o postojanju anđela. Zadnjih nekoliko poglavlja, nakon što je uz pomoć raznih filozofskih izvora rastumačio osnovne pojmove filozofije prirode, Dragišić istražuje tipična srednjovjekovna angelološka pitanja poput: Koliko anđela može biti u jednom mjestu, mogu li dva anđela u isto vrijeme biti na jednom mjestu itd.

2. Dragišićevi izvori

Cilj ovog članka je ustanoviti na koje se sve autore poziva Dragišić u svojim raspravama koje se protežu kroz cijelu devetu knjigu *De natura angelica*. Za otkrivanje Dragišićevih uzora i izvora koje nije izrijekom naznačio, potrebno je napraviti komparativnu analizu ovog djela s najznamenitijim angelološkim knjigama koje su bile dostupne Dragišiću u njegovom vremenu. Ovaj članak će samo locirati koja bi djela to mogla biti.

U prvom poglavlju naslovljenom »Različita mišljenja o odredbi vječnosti (*aevum*)«,⁴ Dragišić se tri puta izrijekom poziva na Aristotela i njegov nauk iz četvrte knjige *Fizike*. Na samom početku najavljuje kako je Aristotel o vječnosti i o vremenu podučavao u *Fizici*.⁵ Razjašnjavajući kako vrijeme i kretanje nisu isto, Dragišić se poziva na Aristotela.⁶ Po istom principu, Dragišić razlikuje vječnost (*aevum*) od vječnog (*aeviternum*).⁷ Navedenim Aristotelovim učenjima Dragišić dodaje još jedno Aristotelovo učenje iz *Fizike*⁸ po kojem

vrijeme, niti je brzo, niti sporo, dok kretanje uistinu jest.⁹

Drugo poglavlje devete knjige *De natura angelica* naslovljeno je »Mišljenje o vječnosti, tvrdnja da se ono (vječnost) od egzistencije anđela razlikuje i da je sukcesivno«. ¹⁰ Na samom početku poglavlja Dragišić se poziva na sv. Augustina, najprije na njegovo učenje izloženo u devetom poglavlju djela *De genesi ad litteram libri duodecim*,¹¹ kojim objašnjava način na koji Sunce umješćuje svjetlost u zrak.¹² Naime zrak nije po sebi svijetao, već postaje svijetao. Svijetlo zraka se neprekidno izvodi iz Sunca, tako čim se dogodi najmanji trenutak, kad Sunce uzmakne, u zraku ne ostaje nimalo umješćena svijetla. Sunce je uzrok svjetlosti i to ne na način započinjanja, nego završavanja.¹³ Nastavljajući se pozivati na Augustina, Dragišić nastavlja pojašnjavati na koji način Bog sudjeluje u stvaranju bića. Augustin u *De genesi ad litteram* na li xiii¹⁴ tvrdi kako Bog ne sudjeluje u stvaranju bića, kao graditelj u stvaranju kuće, već se Bog odnosi prema stvorenjima kao što se Sunce odnosi prema svjetlosti raspršenoj u zraku.¹⁵ Kad malo dalje u istom poglavlju raspravlja

4 U ovom radu koristim se izdanjem *Georgius Benignus, De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* (Florentiae: 1489), navedeno poglavlje »Variae opiniones circa diffinitionem aevi« nalazi se na ff. o7vb-o8vb.

5 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. o7vb: »Nam de aeternitate alias de tempore vero in *Physicis* edocebor.«

6 Aristotel, *Fizika* Δ 219a1-2, (Zagreb: HSN, 1992): »Jasno je dakle da niti je vrijeme kretanje, niti biva bez kretanja.«

7 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. o8vb: »Igitur et aevi ab aeviterno.«

8 Aristotel, *Fizika* Δ 220b1-2: »Bjelodano je isto tako kako se ne kaže (o vremenu) brzo ili sporo, nego mnogo i malo, dugo i kratko.«

9 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. o8vb: »Tempus namque non est velox, nec tardum. Motus vero est.«

10 Poglavlje »Opinio de aevo, ponens illud ab existentia angeli differet et dicens illius esse successivum« nalazi se na ff. o8vb-p2ra.

11 Dragišić ovdje parafrazira Augustinovo učenje iz IX. poglavlja koje nosi naslov »Utrum in tempore dictum sit, Fiat lux, an sine tempore«, dostupno na:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Genesi_Ad_Litteram_Libri_Duodecim,_MLT.pdf (pp. 251-254), 22. 9. 2012.

12 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. o8vb: »Presupponimus dictum Augustini *super gene ad litteram li. viiii* aerem non esse factum lucidum sed fieri lucidum hoc est <...>.«

13 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. o8vb: »Est enim sol causa luminis non modo inferi, verum etiam infactorum.«

14 Dragišić ovdje parafrazira Augustinovo učenje iz trinaestog poglavlja koje nosi naslov »Aqua et terra quando create«, dostupno na: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Genesi_Ad_Litteram_Libri_Duodecim,_MLT.pdf (p. 256), 22. 9. 2012.

15 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. o8vb: »Unde ibidem li. xiiii. idem Augustinus Deus inquit, non ita se habet ad

o nastanku anđela i 'vremenu' njihova nastanka,¹⁶ Dragišić se poziva na niz autora. Da bi pojasnio razliku između vremena i vječnosti (*aeternitas*), navodi tvrdnju sv. Augustina iz dvanaeste knjige *Ispovijesti*,¹⁷ kako vrijeme koje uvijek stoji i koje ne teče nije vrijeme, već vječnost.¹⁸ Tu Dragišić ulazi u raspravu o odnosu Boga i vremena te se opetovano poziva na Augustina i njegovo djelo *De genesi ad litteram libri duodecim*¹⁹ (u kojem se tvrdi) kako je Bog onaj koji neprestano djeluje.²⁰ Bog je ono sadašnje, a ne ono prolazeće, slaže se s Boetijem Dragišić²¹ te ukratko pojašnjava Boetijevu tezu iz djela *De Trinitate*.²² Nadovezujući se na Boetija, Dragišić tvrdi kako filozofi smatraju kako nebeska tijela i duhovi uvijek jesu. Međutim

creaturam, sicut aedificator ad domum. Et innuit, qui se habet ad creaturam Deus veluti sol ad lumen transfusum in aera.«

16 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p1rb.

17 Dragišić ovdje parafrazira petnaesto poglavlje iz dvanaeste knjige Augustinovih *Ispovijesti*. Više vidi u: *St. Augustine's Confessions (with an english translation by William Watts)* (London: William Heinemann, 1912), pp. 314-321.

18 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p1rb: »Nunc temporis si semper staret, et non flueret non esset tempus sed aeternitas.«

19 Dragišić ovdje parafrazira Augustinovo učenje iz VII. poglavlja koje nosi naslov »Spiritus Dei cur dictus est super ferri super aquam«, dostupno na:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Genesi_Ad_Litteram_Libri_Duodecim,_MLT.pdf (p. 251), 22. 9. 2012.

20 Dragišić, *De natura angelica* IX, f. p1rb: »Augustini vii. super gene. exponens illud evangelicum (Pater meus usque modo operatur) ait usque modo operis continuationem significat. Ex quo inferunt ipsum Deum, ea quae a principio operatus est assidue.«

21 Dragišić, *De natura angelica* IX, f. p1rb: »Boetius quoque dum Trinitate sic ait in Deo esse est tamen praesens non curres.«

22 Boethius, »De Trinitate«, u: Boethius, *Tractates, De consolatione philosophiae*, translated by H. F. Stewart, F. K. Rand (Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press – William Heinemann, 1968), 4, 69-77: »Semper enim est, quoniam semper praesentis est in eo temporis tantumque inter nostrarum rerum praesens, quod est nunc, interest ac divinarum, quod nostrum 'nunc' quasi currens tempus facit et sempiternitatem, divinum vero nunc permanens neque movens sese atque consistens aeternitatem facit; cui nomini si adicias semper, facies eius quod est nunc iugem indefessumque ac per hoc perpetuum cursum quod est sempiternitas.«

velika je razlika kad kažemo da Bog uvijek jest ili kad kažemo da nebesa i duhovi uvijek jesu.²³ Nadalje, Dragišić spominje i Anselma Kenterberijskog, koji u svom djelu *Proslogion*²⁴ tvrdi kako je u Bogu cjelokupna vječnost, i njegova i od drugih.²⁵ Na ovom mjestu navodi Dragišić i 'našeg Jeronima' (*noster Hieronymus*) i njegovo djelo *Ad Marcellam*²⁶ u kojem sv. Jeronim tvrdi kako samo Bog ne treba znati da je bio, da jest i da će biti, jer on uvijek jest.²⁷ Dragišić ovu temu zaključuje s dva autora; prvi je sv. Ivan Damašćanin, sirijski redovnik, kojeg često navodi i sv. Toma Akvinski. Drugi je Grgur iz Riminija (*Doctor Acutus*), pariški student i profesor na talijanskim sveučilištima. Po obojici treba razlikovati dvije vječnosti (*aevum*), jednu koja je po vremenu (*tempore*) i drugu koja je po vječnosti (*aeternitate*).²⁸ Na samom kraju drugog poglavlja devete knjige Dragišić se poziva

23 Dragišić, *De natura angelica* IX, f. p1rb: »Et paulo ante promiserat quamvis secundum philosophos possit dicit de corporibus caelestibus atque spiritibus qui semper sunt. Magna tamen est differentiam in semper esse, ac si diceret alio modo dicimus semper Deus esse, alio autem caelos et spiritus.«

24 Dragišić ovdje parafrazira Anselma Kenterberijskog, 20. poglavlje *Proslogiona*. Više vidi: *Complete Philosophical and Theological Treatises of Anselm of Canterbury* (Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 2000), p. 106.

25 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. f. p1rb: »Anselmus etiam *Proslogi* xx dicit, loquens cum Deo, hoc modo transis omnia et aeterna, quia tua et illorum aeternitas tota tibi praesens est, quum illa non dum habeant, de sua aeternitate, quod venturum est, sicut iam non habent, quod praeteritum est.«

26 Dragišić ovdje parafrazira pismo sv. Jeronima, koje je poznato pod nazivom »Ad Marcellam«. Ovo pismo se često nalazi pod oznakom 54. Jeronim je napisao nekoliko pisama Marcella, a dostupna su na latinskom jeziku na: <http://patrologia.narod.ru/patrolog/hieronym/epist/epist02.htm>, 1. 10. 2012.

27 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p1rb: »Et noster Hieronymus *ad Marcellam* solus Deus non novit fuisse, nec futurum esse.«

28 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p1rb: »Damascenus qui *li primo* ait, seculum dicitur quod semper protenditur cum aeternis, velut spacium. Confirmat id et Grego. *mora xxvii*. super illud, numerus dierum. De angelis loquens sic ait, in eis initium cernimus quum mentem retro revocamus. Ex quibus satis constat differentia aevum duplex, tam a tempore, quam ab aeternitate.«

na Aristotela i desetu knjigu njegove *Metafizike*,²⁹ kad želi putem prirodnih zakona dokazati da samo anđeli na neki način sami od sebe pridolaze. Tu se poziva na Aristotelov argument kako nešto, da bi bilo izmjereno, mora biti izmjereno od nečeg iste vrste ili roda, odnosno ono što nastaje mora nastati od nečega što je iste vrste ili ista roda.³⁰

Treće poglavlje Dragišić je nazvao »Istraživanje o jedinstvu vijeka (*aevi*)«.³¹ U ovom poglavlju Dragišić dokazuje jedinstvo vijeka slično kao i sv. Toma Akvinski. Naime vijek je jednostavniji od vremena, a kako je vrijeme jedinstveno tako je i vijek jedinstven. Vrijeme je sukcesivno, mi ga možemo dijeliti na 'dijelove' (dan, sat...), ali je ono jedinstveno. U šestom članku desetog pitanja Toma Akvinski raspravlja postoji li jedan ili više vjekova (*aevum*).³² Toma tvrdi kako je vijek (*aevum*) jednostavniji od vremena jer je sličniji vječnosti nego li vremenu. Toma dodaje učenje iz 10. knjige Aristotelove *Metafizike* po kojoj se svaka stvar mjeri onom koja je jednostavnija u njenom rodu (*genus*). Kako je samo jedno vrijeme, a vijek je jednostavniji od vremena, tako ne može biti mnoštvo, već samo jedan vijek. Iako Dragišić u ovom poglavlju izričito ne navodi sv. Tomu Akvinskog, čini se kako dosljedno prati njegovu argumentaciju o jedinstvu vijeka (*aevum*).

Četvrto poglavlje naslovljeno je »Mjeri li se djelovanje anđela vječnošću?«.³³ U njemu se napada mišljenje koje tvrdi da je vrijeme diskretno. Dragišić raspravlja kako anđeli mogu biti izmjereni vremenom. Tvrdi kako se anđeli u našem vremenu na nijedan način ne mogu mjeriti, budući da

su oni nedjeljivi. Potkrepljuje ovo svoje mišljenje s Augustinovim tezom iz *De genesi ad litteram libri duodecim*³⁴ po kojoj Bog pomiče duhovna bića kroz vrijeme, ali kroz vrijeme ne pomiče neprekidninu, budući da je ona nedjeljiva.³⁵ Anđelima znanje, tvrdi Dragišić, nije dano od Boga, već su ga oni poprimali iskustvom. Kao argument za ovu tezu navodi Aristotela i 'njegovu' sentencu po kojoj spoznaje (*cognitiones*) koje posjeduju božanstva i vječna bića nisu darovana, napominjući kako se s ovim mišljenjem slažu i teolozi. Kada raspravlja o temi vremena u kojem su smješteni anđeli, dubrovački malobraćanin se poziva na Aristotelovu *Fiziku*. Tu prvi put upotrebljava izraz *ut dicitur auditu phisico*, a ne kako obično broj knjige i naslov *Physica iii*. Kako bi pokazao da anđeli ne koegzistiraju našem vremenu, Dragišić se poziva na ono mjesto Aristotelove *Fizike*, gdje stoji kako, između bilo koja dva trenutka (*instantia*) našega vremena postoji srednje vrijeme (*tempus medium*). Sasvim usput iznosi tezu da su Avicennine pristalice pomiješali peripatetičku filozofiju s platonovim (*cum platonis*) učenjem.³⁶ Ponovo se poziva na Augustina kad razmišlja o tome da se anđeli mogu mjeriti vječnošću (*metiri aevo*). Ulazeći u dublju analizu odnosa anđela, vremena i vječnosti, Dragišić se četiri puta za redom poziva na Aristotela. Napominjući kako je Aristotel utvrdio i dobro raspravio teme o vremenu i neprekidnini (*continuum*) te se poziva na sedmu knjigu

29 Najvjerojatnije se Dragišić ovdje poziva na: Aristotel, *Metafizika* I 1052b,15 – *Fizika* I 211b14.

30 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p1rb: »Et si diceret quispiam mensuram, atque mensuratum esse unius generis proximi, ut habetur a Philosopho x. *Metaphysica*. Possesse dici ipsum angelum aliquo modo sibi ipsi succedere.«

31 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. p2ra- p2vb: »Perscrutatio de unitate aevi«.

32 Više o Tominoj raspravi o vijeku (*aevum*) vidi: Thomas Aquinas, *Summa Theologiae* 10. 6, dostupno na: http://www.logicmuseum.com/wiki/Authors/Thomas_Aquinas/Summa_Theologiae/Part_I/Q10, 2. 10. 2012.

33 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. P2vb-p4va: »An operatio angeli aevo mensuretur et improbat opinio ponens tempus discretum«.

34 Iako ovdje ne označava na koji dio *De genesi ad litteram* se točno poziva, Dragišić ovdje parafrizira Augustinovo učenje iz X. poglavlja »Quomodo dies unus percarus fuit, sive in creatione sive post creationem lucis. Primus explicandi modus improbat. Secundus dicendi modus difficultatibus implicatur.« dostupno na:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Genesi_Ad_Litteram_Libri_Duodecim,_MLT.pdf (pp. 253-254), 22. 9. 2012.

35 Dragišić, *De natura angelica* IX, f. p3ra: »Angeli nostro tempore nequit ullo pacto metiri quom sit quid impartibile. Inducunt Augustinum super genesim ad litteram de tali tempore (ut putant) loquentem quam ait: Deus movet creaturam spiritualem per tempus. Et arguunt qui non movet eam per tempus continuum quoniam sit impartibilis.«

36 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p4ra: »Ille auctor Avicennica sectatur qui miscuit peripathetica cum Platonis.«

Fizike gdje stoji: ništa nije nastalo da bi odmah nestalo, sve što nastaje mora poprimiti neku veličinu te dodaje i onu Aristotelovu tezu po kojoj priroda stvara da bi stvorila, a ne da bi uništila.³⁷

Peto poglavlje ima dva naslova, u uvodu u devetu knjigu, na mjestu gdje Dragišić najavljuje sva poglavlja devete knjige, nosi naslov »Je li anđeo u mjestu i na koji način, jedno opovrgnuto mišljenje«,³⁸ dok u samom naslovu petog poglavlja glasi »O mjestu anđela«. ³⁹ Ovdje Dragišić raspravlja je li anđeo u mjestu i na koji je način u mjestu. Ovdje započinje Dragišić raspravu o mjestu, koja se proteže i kroz šesto poglavlje i sva obiluje, kao i cijela deveta knjiga, Aristotelovom prirodnom filozofijom. Nakon uvodnih rečenica poziva se Dragišić na Aristotelevu definiciju mjesta⁴⁰ iz četvrte knjige *Fizike*: »Mjesto je granica umještenog«. ⁴¹ U nastavku Dragišić navodi i Augustinovu tvrdnju iz *De genesi ad litteram*⁴² da »<...> Bog pokreće tjelesno stvorenje kroz mjesto i vrijeme, a duhovno stvorenje samo kroz vrijeme.«⁴³ Istu Augustinovu rečenicu navodi i sv. Toma Akvinski u *Sumi teologije*, q.25 a.2 arg.3.⁴⁴

37 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p4rb: »Est mihi (si audire lubet) et altera obiectio: philosophos etenim viii. *Physica* ita ait Nihil generatur ut subito desinat esse ex quo accipio talem maiorem.«

38 Dragišić, *De natura angelica*, IX, o7vb: »An angelus sit in loco et quo pacto ubi improbat una opinio.«

39 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. p4va-p6ra: »De loco angelorum.«

40 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p4va: »Philosophos certo iii. *Physicorum* locum dicit esse ultimum corporis ambientis locatum.«

41 Aristotel, *Fizika* Δ 211b14: »<...> dok je mjesto granica umještenog.«

42 Izvorno Augustinovo učenje vidi na: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Genesi_Ad_Litteram_Libri_Duodecim,_MLT.pdf (poglavlje 8, p. 251), 21. 9. 2012.

43 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p4vb: »Augustinus namque super genere ad litteram ait: Deus moveat creaturam corporalem per locum et tempus, spirituale, ait solum per tempus.«

44 Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, q. 25 a. 2 arg. 3: »Deus autem non movet in instanti, sed movet creaturam spiritualem per tempus, creaturam vero corporalem per locum et tempus, secundum Augustinum, VIII super Genesim ad litteram.« vidi na: <http://www.logicmuseum.com/authors/aquinas/summa/Summa-I-25-26.htm>, 21. 9. 2012.

Čini se kako se ovdje Dragišić koristio Akvinskim kako bi pojasnio Augustina. Kroz argumentaciju dodaje i Augustinovu tvrdnju po kojoj za razliku od stvorenja, Bog nije u mjestu, pa slijedi da Bog nije tijelo, prema načelu: »Ništa nije u mjestu osim tijela.«⁴⁵ Na ovaj Augustinov nauk Dragišić nadovezuje poznatu Aristotelovu tvrdnju iz četvrte knjige *Fizike*: »Nije sve što jest u mjestu, nego samo prirodno tijelo.«⁴⁶ Dodaje tu još i Boetijevu tezu iz njegova djela *De hebdomadis*: »Opća zamisao o duhu u mudraca jest da netjelesnine (*incorporalia*) nisu u mjestu.«⁴⁷ Dragišić se poziva i na poznato mjesto iz Aristotelove šeste knjige *Fizike* po kome je dio djeljiv u beskonačnost. Kad u petom poglavlju raspravlja kako anđeli djeluju u vremenu, Dragišić navodi i mišljenje sv. Ivana Damašcanina da su anđeli u mjestu posredstvom svoga djelovanja⁴⁸ te dodaje njegovu tezu o netjelesnoj naravi.⁴⁹ Dragišić još navodi mišljenje sv. Grgura Nazijanskoga, crkvenoga naučitelja da su »<...> anđeli stvoreni mnogo stoljeća prije osjetilnoga svijeta.«⁵⁰

U šestom poglavlju »Na koji način su anđeli umješteni u mjesto, novo i oštromno razmatranje«⁵¹ raspravlja o umještenosti i mjesnom položaju anđela. On dakako prvo filozofski razmatra što je prostor. Na samom početku poglavlja poziva Dragišić sugovornike da razmotre što po Filozofu jest u mjestu. Tad iznosi cijeli niz Aristotelovih teza (koje su), sve redom iz Aristotelove *Fizike*. Dra-

45 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p4vb: »Deum non esse in loco, ex eo qui non est corpus ex quo inferent nihil esse in loco nisi corpus et nihil non corpus esse in corpus.«

46 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p4vb: »Non omne quod est in loco est, sed solum naturale corpus.«

47 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p4vb: »Boetius denique in *li. De Ebdoma* ait: Communis animi conceptio apud sapientes est, in corporalia in loco non esse.«

48 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p5vb: »Damascenus videtur fuisse illius opinionis ut angeli sint in loco per operationem.«

49 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p5vb: »Nam capite *xiii* incorporea inquit natura ubi adest et operatur non corporaliter semper spiritualiter continent.«

50 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p6ra: »Nam ipse veluit et Grego Nazanzenus Angelus per multa saecula ante hunc sensibilem mundum creatos putat.«

51 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. p6ra-p7va: »Quo pacto Angelus sit in loco nova at acuta vestigatio.«

gišić započinje raspravu u aristotelovskom duhu tvrdeći kako je svako tijelo, koje nije prvo tijelo, sadržano u mjestu. Dragišić posebno raspravlja postoji li mjesto koje ne sadržava nikakvo tijelo. Ovdje se Dragišić slaže s Aristotelovim naukom, tvrdeći da granica koja ne bi ništa sadržavala, ne bi bila mjesto. Dakle, mjesto bez tijela, koje se nalazi na njemu, nije mjesto: »Ništa nije u mjestu zbiljski osim tijela.«⁵² Dragišić slijedi Aristotela i kad tvrdi: mjesto je nepokretno, samo stvari mijenjanju mjesto.⁵³ Prihvaća on i Aristotelovu distinkciju o postojanju stvari koje su u mjestu same po sebi i koje se kreću prema premještanju ili prema umnažanju, a postoje i druge stvari koje su u mjestu po akcidentu, primjerice duša i nebo, i kreću se, kaže Dragišić, preko svojih akcidentata. Tako se nebo, koje je nepokretno, kreće po svojim akcidentima, pa se nama čini da se i ono samo kreće, iako je nepokretno.⁵⁴ Juraj Dragišić tvrdi da se mnogi slažu s tom tezom. Dragišić se slaže s Averroesovom tvrdnjom kako je sama nepokretnost poput vlastitoga uzroka mjesta.⁵⁵ Kako bi dokazao da anđeli mogu egzistirati bez ijednog mjesta, jer nijedna duhovna egzistencija nije sadržana u mjestu, (u mjestu su samo tijela), poziva se Dragišić na »grčko mišljenje« (*Graeca opinio*).⁵⁶ Na ovom mjestu Dragišić razmišljajući o tome kako su anđeli u mjestu, polazi od teze naučavane *in Parisino*

gymnasio, navodeći neke od profesora Pariškoga sveučilišta: Henrika iz Ghenta (*Doctor Solemnis*), Egidija iz Rima (*Doctor Fundatissimus*) koji je najpoznatiji komentator Aristotelova djela na *Sveučilištu u Parizu* u drugom dijelu trinaestog stoljeća te Godfreda iz Fontaines (*Doctor Venerandus*). Ono što Dragišić podrazumijeva pod izričajem *in Parisino gymnasio* u biti je tradicija naučavanja Aristotela na Pariškom sveučilištu od početka 13. stoljeća. Temeljna teza Pariške škole, o kojoj ovdje Dragišić raspravlja, glasi: »Anđeo je u mjestu primjenom svoje snage na mjesto.«⁵⁷ Dragišić tvrdi kako je očigledno iz filozofije da je svako mjesto granica umještenog tijela te dodaje kako na taj način anđeli ne mogu biti u mjestu.⁵⁸ Ne propušta naglasiti kako se s ovom tezom slaže i Toma Akvinski. Dragišić ovo poglavlje zaključuje tezom kako ne pristaje anđelima da budu u mjestu niti prirodno niti nasilno.⁵⁹ Nijedno tijelo ne može duh niti očuvati niti uništiti. Anđeli mogu po svojoj moći boraviti u tijelima, ali niti prirodno niti nasilno, a sama tijela koja postoje u mjestima ni na jedan način ne mogu djelovati na same anđele. Na samom kraju poglavlja kao argument kojim dokazuje svoje teze navodi Dragišić kako ona možnost postojanja (*potentia essendi*) u mjestu, koja se pridijeva anđelu, niti je naravna niti je nasilna, kao što Avicenna misli u 9. knjizi svoje *Metafizike* po kojoj kretanje neba nije niti prirodno niti nasilno.⁶⁰

52 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p6rb: »Nil enim est in loco actu, nisi illud sit corpus.«

53 Aristotel, *Fizika* Δ 212a17-18: »Jer mjesto hoće biti nešto nepokretno.«

54 Aristotel, *Fizika* Δ 212b8-12: »I jedne stvari su (u mjestu) same po sebi (kao što je svako tijelo koje je pokretljivo, ili prema premještanju ili prema umnažanju, to je i samo po sebi negdje, dočim nebo-kao što je rečeno- nije kao cijelo nigdje, niti je u kojem mjestu, ako ga već ne sadržava nikakvo tijelo. Ukoliko se pak kreće utoliko je i mjesto u dijelovima, jer jedni od dijelova međašni su drugima). Druge stvari su opet 8u mjestu) prema prigotku, kao duša i nebo, jer svi su dijelovi nekako u mjestu, budući da u krugu jedan dio obuhvaća drugi. Zbog toga se gornji dio kreće u krugu, dok sve nije nigdje.«

55 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p6ra: »Recte igitur Averroes ipsam immobilitatem tamquam propriam rotationem loci esse opinatur.«

56 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p6va: »Ex his ad rem deveniendo, dicimus angelum multo magis absque ullo loco existere veluti Graeca opinione ante sensibilis mundi creationem re ipsa exsistebant.«

57 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p7rb: »Eadere forsitan quidam fugientes vocabulum suspectum dixerunt angelum esse in loco per applicationem virtutis eius ad locum.«

58 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p6vb: »Patuit etiam ex philosophia. Omnem locum esse ultimum corporis continentis et notum est angelos contineri eo modo non posse.«

59 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p7va: »Angelis ergo non competit esse in loco neque naturaliter neque violenter.«

60 Dragišić, *De natura angelica*, IX, p7va: »Nullum namque corpus aut conservare aut destruere spiritum potest. Quare illa potentia essendi in loco quae attribuitur angelo neque naturalis neque violenta est, veluti Avicenna motum caeli ix suae *Methaphysicae* neque naturalem neque violentum putat esse.«

U sedmom poglavlju – »Može li jedan anđeo biti na više mjesta u isto vrijeme?«⁶¹ i osmom poglavlju »Može li više anđela biti na istom mjestu u isto vrijeme?«⁶² Dragišić duboko ulazi u anglelošku problematiku. Raspravljajući o mogućnosti da jedan anđeo bude na više mjesta, najprije se poziva na sentenciju sv. Ivana Damaščanskog po kojoj anđeli nisu na zemlji dok su na nebu.⁶³ Pokušavajući dokučiti na koji način anđeli mogu biti na istom mjestu, Dragišić raspravlja o tome kako su uopće tijela u mjestu te tvrdi da su različiti dijelovi tijela u različitim mjestima, a cjelokupno tijelo je cjelokupnom prostoru koje zauzima tijelo, navodeći sv. Augustina i njegovu tvrdnju po kojima anđeli jesu tijelo, ali koje nema dijelove u različitim mjestima, oni su u cjelokupnom mjestu.⁶⁴ Kako bi pojasnio na koji način stvari mijenjaju mjesta poziva se na Aristotelovo učenje po kojem je nemoguće da stvar promjeni mjesto ako pri toj promjeni nije izgubilo neko drugo mjesto.⁶⁵

Na samom početku devetog poglavlja naslovljenom »Anđeli se mogu kretati s mjesta na mjesta kontinuiranim kretanjem«⁶⁶ poziva se naš filozof na Aristotelovo učenje⁶⁷ iz treće knjige *Fizike* po kojem je sve ono što se kreće u potenciji prema nekom aktu⁶⁸ te dodaje Aristotelovu tezu iz iste

knjige *Fizike* po kojem je kretanje nesavršeni akt. Sve ovo navodi kako bi dokazao kretanje anđela, koji su najčišća bića odmah poslije samog Boga a koji su uvijek u nekom aktu.

Deseto poglavlje nazvano je »Objašnjenja kako anđeli mogu od mjesta do mjesta biti prebačeni«.⁶⁹ Ovdje Dragišić razjašnjava tvrdnju kako se anđeli premještaju od mjesta do mjesta, spominjući samo jednoga pisca – Duranda i njegovu tezu: »Duša Kristova sišla je nad pakao ne samo snagom ili učinkom.«⁷⁰

Dragišić razmatra različita kretanja u nekoliko redaka na početku jedanaestog poglavlja nazvanog »Mogu li se sami anđeli vlastitom snagom s mjesta na mjesto prenijeti?«.⁷¹ Čini se kako se ovdje Dragišić ne poziva na strogo određene Aristotelove rečenice, već prepričava pojedina Aristotelova učenja. Tako tvrdi kako se biće dijeli na supstanciju i akcident, navodi naš filozof iz Srebrenice Aristotelov zaključak da ništa nije istodobno supstancija i akcident te da ništa nije istodobno aktualno i potencijalno (*actu atque potentia*). Pokretanjem potencija prelazi u akt. Na temelju toga razlikuju se dvije vrste kretanja – pokretanje i kretanje. Na šest mjesta se poziva na »Filozofa« na njegovo učenje o prvom pokretaču, aktu i potenciji te supstanciji i akcidentu. Na dva mjesta konkretno navodi izvor Aristotelova učenja. Jednom na *auditu phisico*,⁷² a jednom sedmu knjigu *Fizike*.⁷³ U cijeloj devetoj knjizi *De natura angelica* Dragišić se samo dva puta poziva na Platona i to baš u ovom, jedanaestom poglavlju. U oba se slučaja poziva se

61 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. p7va-p8vb: »Si unus Angelus possit esse simul pluribus in locis«.

62 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. p8vb-q1vb: »Angeli plures possunt esse in eodem loco simul«.

63 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p7vb: »Confirmatur id Damascenina dicentis Angelos dum in caelo sunt in terra non esse.«

64 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p7vb: »In pluribus locis esse est enim inaequalibus parte corporis et tota in toto corpore, atque inaequalibus parte eius ut Augustini inquit.«

65 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f. p7vb: »Philosophus aut loquitur de possibilitate naturali, non divina et de motibus diversis ad formas contrarias et absolutas. Neque impossibile est rem eandem acquirere locum aliquem sine amissione ullius loci.«

66 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. q1vb-q2vb: »Angli possunt moveri de loco ad locum motu continuo«.

67 Dragišić, *De natura angelica*, IX, Q1vb: »Est enim motus actus entis in potentia ex iii. *Physico*. Et ibidem dicitur motum esse actum imperfectus.«

68 Aristotel, *Fizika* Γ 201a, 28-30: »Ostvarenost naime onoga što je možnošću, kad ostvarenošću biva i djeluje – ali ne kao ono samo, nego kao pokretljivo – jest gibanje.«

69 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. q2vb-q3vb: »Angelos posse de loco ad locum transferri declaratur«.

70 Dragišić, *De natura angelica*, IX, Q3ra: »Christi namque anima ad inferos descendit non solum virtute, aut effectu ut Durandus videtur exponere: nec ut alii tutius intelligunt vere descendit, et de loco ad locum transmutata fuit.«

71 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. q3vb-q5ra: »An ipse Angelus se propria virtute possit de loco transferre ad locum«.

72 Dragišić, *De natura angelica*, IX, q3vb: »Omne se ipsum movens partitur in duo sententia philosophi viii. de auditu physico.«

73 Dragišić, *De natura angelica*, IX, q3vb: »Hoc idem vii. libro probat ipse philosophus expresse dicens nihil posse movere primosi ipsum.«

na Platonov nauk po kojem se naša besmrtna duša pomiče vlastitim kretanjem. Po analogiji Dragišić zaključuje da se tako kreću i anđeli.⁷⁴

Dvanaesto je poglavlje naslovljeno pitanjem: »Može li anđeo biti pokrenut u trenu?« odnosno u drugoj inačici »Može li se anđeo pokrenuti s mjesta na mjesto u nedjeljivoj mjeri ili trenu?«. ⁷⁵ Odgovarajući na to pitanje, Dragišić se poziva na sedmu knjigu Aristotelove *Fizike* u kojoj Aristotel⁷⁶ raspravlja o kretanju u vremenu, što mu služi da pojasni pokretanje anđela u trenu. Govoreći o naravi vremena, Dragišić podsjeća da su 'mnogi od Parižana' (*plurimi Parisiensium*) o vremenu govorili dvojako: vrijeme je vlastito svakom gibanju ili nije ništa drugo doli duljina kretanja.⁷⁷ Ovdje se opet poziva na 'Parižane', koji su, bar se tako čini, imali utjecaj na Dragišićeva učenja.

U trinaestom poglavlju postavlja Dragišić dodatno pitanje: »Može li anđeo preći s jednoga kraja na drugi a da ne prijeđe kroz sredinu?«. ⁷⁸ Od filozofskih izvora u argumentaciji se poziva jedino na šestu knjigu Aristotelove *Fizike*: »Sve- mu što je promijenjeno prethodilo je da je bilo pokrenuto«. ⁷⁹ Dragišić tvrdi kako se između bilo koja dva mjesta koje se nalaze u prostoru nalazi beskonačan broj mjesta kroz koja treba prijeći u kojem se nalazi stvari koje se kreću. Iako ni ovdje Dragišić ne navodi sv. Tomu Akvinskog, očito je

da se služio njegovom *Sumom teologije* jer tematski razvoj ovog poglavlja gotovo u potpunosti slijedi quaestio 53, articulus 2: »Mogu li anđeli proći kroz sredinu?«. ⁸⁰

3. Zaključak

U završnoj, devetoj knjizi svojeg djela *De natura angelica*, tiskanoga u Firenci 1499. godine (ff. o7v-q8r), Juraj Dragišić u kontekstu svog angelološkog nauka analizira neke od temeljnih pojmova iz filozofije prirode. Kako bi objasnio način na koji se anđeli kreću, u kakvom su odnosu s mjestom, na koji način su u »našem« vremenu, kako djeluju, jesu li beskonačni (i tomu slična pitanja), Dragišić je najprije morao pojasniti temeljne pojmove iz filozofije prirode, kao što su vrijeme (*tempus*), gibanje (*motus*), vječnost (*aevum*) trenutak (*instantia*)... Dragišićeva filozofija prirode, kako je izložena u devetoj knjizi njegova djela *De natura angelica*, utemeljena je na Aristotelu, naročito na njegovoj *Fizici* i uključuje dugotrajnu i razgranatu aristotelovsku tradiciju. Osim što se izrijeком poziva na Aristotela na dvadeset i devet mjesta, Aristotelova filozofija prirode iščitava se iz cjelokupne devete knjige *De natura angelica*. U čitavoj knjizi osjetan je upravo utjecaj tog Aristotelova djela. Naročito se taj utjecaj iščitava u petom i šestom poglavlju devete knjige *De natura angelica*. Uz to Dragišić se poziva na niz autora koje se u filozofiji prirode mogu nazvati aristotelovci. Arapske komentatore Aristotela navodi ovaj hrvatski filozof četiri puta: Averroesa dvaput, od toga jednom njegove *Komentare treće knjige Fizike*, i dvaput Avicennu i njegovu *Metafiziku*. Tomu Akvinskog, koji je isto aristotelovac, Dragišić spominje dva puta. Pariška tradicija, na koju se dvaput izrijeком poziva te još pet puta na pripadnike te tradicije, također spada u aristotelovsku tradiciju.

U teološkim pitanjima najpouzdaniji vodič Jurju Dragišiću je sv. Augustin koji je spomenut

74 Dragišić, *De natura angelica*, IX, q4ra: »Unde et Plato ille animam nostrum ponens immortalem dixit eam proprio motu cieri« i Dragišić, *De natura angelica*, IX, q4rb: »Ac veluti anima humana Platone perhibente proprio ipsa cietur motu.«

75 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. q5ra -q6ra: »Sit angelus possit moveri de loco ad locum in mensura indivisibilis hoc est instanti.«

76 Aristotel, *Fizika* H 242b, 50-53: »A budući se istodobno kreće ono A i svako pojedino od drugih cijelo kretanje bit će u istome vremenu kao i ono A; dočim ono od A biva u ograničenu vremenu, tako da bi bilo neograničeno [kretanje] u ograničenome vremenu, što je pak nemoguće.«

77 Dragišić, *De natura angelica*, IX, q5va.

78 Dragišić, *De natura angelica*, IX, ff. q6ra-q7rb: »Sit Angelus possit transire de uno loco extremo in alium transeundo per medium.«

79 Dragišić, *De natura angelica*, IX, f.q6va: »Omne quod acquisivit locum novum mutatum est et iuxta doctrinam philosophi in vi. *Physicis*, omne mutatum esse praecedit moveri.«

80 Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, 53. 2 »Utrum angelus transeat per medium«, dostupno na: <http://www.santorosario.net/summatheologiae/prima/53.htm>, 4. 10. 2013.

deset puta. Dubrovački malobraćanin pet puta upućuje na njegovo djelo *De genesi ad litteram libri duodecim*, a jednom na dvanaestu knjigu njegovih *Ispovijesti*. Od Dragišićevih teoloških izvora tu su još skolastički mislioci kao sv. Anselmo Kenterberijski i njegovo djelo *Proslogion*, sv. Jeronim (*noster Hieronymus*) i njegova poslanica *Ad Marcellam*, sv. Grgur Nazijanski, sv. Ivan Damašćanin i Durand.

Od ostalih filozofskih izvora Platon je naveden samo dvaput i to u oba slučaja njegovo učenje o kretanju duše. Tu su još Boetije i njegova dva djela *De Trinitate* i *De hebdomadis* te Euklidova teza iz *Elementa*.

Iako se u ovom članku lociraju djela koja je sam Dragišić izrijekom naveo, iz istraživanja proizlazi kako je nužno cjelokupnu *De natura angelica* usporediti sa *Summa teologije* sv. Tome Akvinskog. Devetu knjigu, ovdje dijelom obrađenu, valjalo bi usporediti s pitanjima (od 50. do 64.) iz prve knjige *Sume teologije* sv. Tome Akvinskog, ali i s Egidijevim djelom *Quaestiones de mensura angelorum* objavljenim u Veneciji 1503. godine.

Literatura

Anselm of Canterbury, *Complete Philosophical and Theological Treatises of Anselm of Canterbury* (Minneapolis: The Arthur J. Banning Press), 2000.

Aristotel, *Fizika*, (Zagreb: HSN, 1992).

Augustin, *De genesi ad litteram*, dostupno na: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0354-0430,_Augustinus,_De_Genesi_Ad_Litteram_Libri_Duodecim,_MLT.pdf (pp. 253-254), 10. 12. 2012.

Banić-Pajnić, Erna, »Croatian Philosophers II: – Georgius Benignus de Salviatis (ca. 1445-1520)«, *Prologomena: časopis za filozofiju* 3 (2 / 2004.), pp. 192-193.

Boethius, »De Trinitate«, u: Boethius, *Tractates, De consolatione philosophiae*, translated by H. F. Stewart, F. K. Rand (Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press – William Heinemann, 1968).

Georgius Benignus, *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* (Florentiae: 1489).

Jeronim, »Ad Marcellam«, dostupno na: <http://patrologia.narod.ru/patrolog/hieronym/epist/epist02.htm>, 18. 12. 2012.

Martinović, Ivica, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011).

St. Augustin, *St. Augustine's Confessions (with an english translation by William Watts)* (London: William Heinemann, 1912).

Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, dostupno na: <http://www.santorosario.net/summatheologiae/prima/53.htm>, 4. 1. 2013.

Summary:

Sources of the Ninth Book of Juraj Dragišić's *De natura angelica*

Key words: Juraj Dragišić, *De natura angelica*, Aristotle, Aristotle, Thomas Aquinas, place, time

In the final, ninth book of his work *De natura angelica* (Florence, 1499, ff. o7v-q8r), within the context of his own theological doctrine on angels, Juraj Dragišić analyses some of the fundamental notions of natural philosophy, with special emphasis on eternity, time, place and motion. In these analyses Dragišić most frequently refers to Aristotle, as many as 29 times, most of them explicit references to Aristotle's *Physics*. In addition, Dragišić mentions Arabic commentators of Aristotle: Averroës twice, including his *Commentary on the third book of Physics*, and Avicenna once. In theological sources, St. Augustine is mentioned ten times. Dragišić makes seven references to St. Augustine's work *De genesi ad litteram libri duodecim*, and one reference to the twelfth book of his *Confessiones*. Dragišić makes three references to *the theses taught in Parisino gymnasio*, mentioning the following notable scholastics: three professors of the Paris University – Henry of Ghent (Doctor Solemnis), Giles of Rome (Doctor Fundatissimus), and Godfrey of Fontaines (Doctor Venerandus), as well as the Parisian student and professor at Italian universities – Gregory of Rimini (Doctor Acutus).